

'Sankt Marx und sankt Engels'? Een tweede antwoord aan Jos Lensink

Guy Quintelier

Dag Jos,

Veel dank voor jouw 'replik' die evenzeer vooringenomen is als de mijne. Mensen kunnen niet anders dan vooringenomen in de wereld staan. (Zelfs een objectieve houding vertrekt al vanuit een bepaald vooraf ingenomen perspectief.) Wanneer twee mensen met mekaar in discussie gaan, gaat het, wanneer die discussie redelijk is, juist over hun vooringenomenheden. Als de ene mens de andere vooringenomenheid verwijt, heeft die ene blijkbaar de pretentie van niet vooringenomen te zijn en over de ene echte absolute waarheid te beschikken. Dus: Let op voor diegenen die menen objectief en niet vooringenomen te zijn! Zij trachten hun vooroordelen, hun vooringenomenheden juist als objectief te verkopen en door te drukken.

Een discussie tussen noodzakelijk vooringenomen mensen kan minstens maar uitdraaien op het vaststellen en goed formuleren van belangrijke vragen, waar beiden blijkbaar een van elkaar afwijkend antwoord op geven. Een verdere stap is dan het afwegen van elkaars argumenten.

Het is mogelijk dat ik me vergis, maar wat ik op een bepaald moment moeizaam formuleer¹, is hoe ik op dat moment denk. Dat denken kan verkeerd zijn, maar is niet op zichzelf verkeerd omdat andere mensen een tegenovergestelde, m.i. niet goed gefundeerde mening op nahouden. Men moet zijn beweringen trachten te onderbouwen. De waarheid is zelfs niet de algemene gemeenschappelijke deler van alle meningen.

Links heeft niets aan het vasthouden aan stellingen over de geschiedenis – verleden en toekomst – waarvan de inhoud in de loop van de geschiedenis onwaar blijkt te zijn. Als men dan toch nog aan die

Nu, met Marx spot ik niet. Natuurlijk wijs ik niet Marx af omdat het Marx is.

stellingen wil vasthouden, dan moet men tenminste aanduiden, waarom de geschiedenis die stelling tot nog toe nog niet heeft bevestigd, maar ze in de toekomst wel zal bevestigen. De geschiedenistheoretische, historicistische stellingen van Marx en zeker ook van Engels lijken m.i. niet op te gaan. Stellingen die volgens mij wel ter discussie voorliggen, zijn o.a. de volgende: 'Het kapitalisme leidt niet noodzakelijk naar het socialisme.' 'De kapitalistisch opgebouwde productiemiddelen zijn niet geschikt voor een socialistische maatschappij.' 'De klassentegenstellingen zijn niet de enige of de fundamentele tegenstellingen waaruit wantoestanden ontstaan.' 'Opheffing van alle tegenstellingen en verschillen houdt geen verbetering van het menselijk samenleven in.' Dat zijn de beweringen die ik, tegen sommige marxisten in, momenteel verdedig. Over deze stellingen en hun tegenstellingen zou dus de discussie moeten gaan. De eerste stelling wordt hier nog besproken. (Blijkbaar gaat u daarmee akkoord, maar u schrijft ze ten onrechte aan Marx toe.)

Een karikatuur van Marx?

Als ik al een karikatuur van Marx zou maken, dan geeft u in feite toe dat u de onderliggende stellingen die in die interpretatie van Marx naar voren worden gebracht, ook niet aanvaardt. U geeft toe dat wat ik in deze 'karikatuur' naar voren breng, slecht is voor onze maatschappelijke praktijk. Enkel verwijt u me dat ik die stellingen aan Marx toeschrijf.

Is een karikatuur niet juist een tekening waarbij men bepaalde kenmerken sterk

uitvergoot? Met een karikatuur wordt de vinger op bepaalde kenmerken gelegd, de aandacht wordt op bepaalde kenmerken getrokken. Een karikatuur is dus een bepaalde interpretatie. En Marx mag men zeker interpreteren. Sommige interpretaties worden echter door Marx zelf tegengesproken: die zijn dus zeker verkeerd of vals.

Een karikatuur is echter meestal ook een spotprent. Nu, met Marx spot ik niet. Natuurlijk wijs ik niet Marx af omdat het Marx is. Alleen lijken me sommige beweringen van hem momenteel achterhaald te zijn. Daarin ligt m.i. ook een gedeelte van de 'crisis van links'. Die beweringen van Marx moeten verder kritisch ontleed worden, en vervangen door betere, soms ook door hem geïnspireerde, stellingen, zodanig dat links nu opnieuw een – ook al is het momentaan – stevig theoretisch houvast heeft. Marx heilig verklaren, hem boven alle kritiek verheffen, is een houding die Marx zelf verafschuwde. Marx stelde zelf dat hij geen marxist is. Daarvoor was hij te zelfkritisch. Hij heeft bijvoorbeeld zeven versies geschreven van zijn kritiek op de politieke economie. Dat betekent toch dat hij met zes versies niet meer helemaal akkoord was. We hebben trouwens niets aan een houding waarbij het woord 'god' vervangen wordt door het woord 'Marx'. (In mijn opleiding als filosoof kreeg ik les van een ex-jezuïet die het woord 'god' vervangen had door het woord 'wetenschap', maar in feite even dogmatisch bleef redeneren. Hij meende nog steeds de waarheid te bezitten, alleen lag zijn fundering nu niet bij 'god' maar in 'de' wetenschap – waarbij hij zijn uitgangspunten als objectief en absoluut waar beschouwde.)

Maar is mijn "karikatuur" een verdraaiing van Marx? Maak ik een verkeerde karikatuur van Marx? Uit wat hier volgt,

blijkt dat niet het geval. Eerst echter nog eens over religie, godsdienst en dialectisch materialisme.

Religiositeit en het absolute

Ook al zijn volgens u onze opvattingen over religie zeer uiteenlopend, toch bevestigt u dat het door mij gemaakte onderscheid tussen religiositeit en godsdienst klopt.

Uw bepaling van religiositeit als representatie van het absolute klopt echter niet. "Terwijl (iedere) religie het absolute representeert, stelt een godsdienst het absolute op een specifieke wijze voor, te weten als een transcendent wezen." (zie punt 2 in de tekst van Lensink).

Religiositeit: geloof in 'het absolute'? Wat betekent dat? Als omschrijving van het absolute vind ik in het Van Dale-woordenboek ook een filosofische: 'wat geheel op zichzelf is, zonder enige betrekking tot iets daarbuiten'. Piept achter deze formulering toch weer niet een monotheïstische god?

'Representatie van het absolute' is onvoldoende als bepaling van religiositeit. '2 + 2 is 4', dat is absoluut waar, die uitspraak representeert iets absoluuts, maar dat is niet religieus.

'Leuk' is uw bewering dat ik ridicuul zou zijn door het denken van Marx 'religieus' te noemen, indien men onder religiositeit 'het (...) gevoel van onlosmakelijke verbondenheid met het heelal' verstaat (G.Q.)." (zie uw noot 1). In de religiositeit gaat het dus wel degelijk over 'onlosmakelijke' verbondenheid, niet over verbondenheid in het algemeen (zoals u het eens onzorgvuldig citeert – zie punt 1). Er bestaat ook nog vormen van relatieve, voorwaardelijke verbondenheid.

Het woord 'religie' dat uit het Latijn komt, betekent juist verbondenheid, meer bepaald zelfs onlosmakelijke, dus 'absolute' verbondenheid.

Mag ik er ook op wijzen dat in noot 1 de tussenvoeging "(mijns inziens nietszeggende)" nogal ongelukkig naar voren komt?: het lijkt alsof ik die tussenvoeging geplaatst heb. Voor u is 'het gevoel van onlosmakelijke verbondenheid met het heelal' dus nietszeggend. Dat kan voor u wel zijn – ik weet niet welke gevoelens u heeft –, maar die formulering heb ik via Sigmund Freud van pater Romain Rolland, een kenner van de wereldgodsdiensten (zie *Het onbehagen*

De heilige Marx? – Marx' graf op Highgate (Londen)

in de cultuur, CR 3, p. 86). Het religieus gevoelen is voor Rolland de eigenlijke bron van de religiositeit. Freud schrijft daar verder over: "Deze bron was volgens hem een bijzonder gevoel dat hem zelf nooit verliet, een gevoel waarvan het bestaan hem door vele anderen was bevestigd en dat hij bij miljoenen mensen mocht veronderstellen. Een gevoel dat hij de gewaarwording van de 'eewigheid' zou willen noemen, een gevoel als van iets dat onbegrensd, onbeperkt, als het ware 'oceanisch' was. Dit gevoel zou een zuiver subjectief feit zijn, geen geloofsartikel; het zou niet samenhangen met de belofte van een persoonlijk voortbestaan, maar wel de bron zijn van de religieuze energie, die door de diverse kerken en godsdienstige stelsels werd opgevangen, in bepaalde kanalen geleid en stellig ook volledig opgebruikt. Slechts op

grond van dit oceanisch gevoel mocht men zich religieus noemen, ook wanneer men ieder geloof en iedere illusie van de hand wees." (CR 3, p. 85-86) Beste Jos, u bent wel in goed gezelschap, want Freud schrijft verder: "In mijzelf vermag ik dit 'oceanische' gevoel niet te ontdekken. Het is niet eenvoudig gevoelens wetenschappelijk te behandelen." (CR 3, p. 86) Blijkbaar ligt het wijzen op deze gevoelens in de mens bij sommigen nogal moeilijk: u bent niet de eerste die me daarom ridicuul noemt. (Maar deze met woorden agressieve reactie is wel te verklaren vanuit de geschriften van Nancy Chodorov, die gepopulariseerd zijn door Lillian Rubin.) In het Freud/Rolland-citaat blijkt trouwens het absolute vermeld te worden: "een gevoel van iets dat onbegrensd, onbeperkt (...) was", maar niet als iets dat op zichzelf staat, maar wel

in een bepaalde, namelijk een voorwaarde-lijke verbondenheid gegeven is. Freud/Roland lijkt me ook gelijk te hebben wanneer er beweerd wordt dat het ‘oceanisch’ gevoel niet samenhangt met “de belofte van een persoonlijk voortbestaan”. Zich onlosmakelijk verbonden voelen met het heelal betekent toch dat men niet buiten dat heelal zal vallen. Men kan daaraan wel de materialistische betekenis geven dat men als kleine stofdeeltjes nog steeds zal verbonden zijn met het heelal, maar dat betekent toch dat men niet als persoonlijkheid, als geest of ziel, zal overleven. Als stofdeeltjes heeft men wel een soort onsterfelijkheid. Dode materie is nu eenmaal onsterfelijk. Maar als levend wezen heeft men de onsterfelijkheid niet. Ook al kan men een zekere vertroosting vinden in het idee dat men als dode stofdeeltjes blijft voortbestaan. Zo ook werd Friedrich Engels op zijn verzoek na zijn dood in 1895 gecremeerd en vanaf Beachy Head in het Kanaal uitgestrooid. Dat komt natuurlijk ook overeen met Engels’ dialectisch materialisme, die zoals, Denis Diderot, dacht dat de materie uit zichzelf niet alleen noodzakelijk maar ook voldoende is om leven voort te brengen.

Het onderscheid tussen godsdienst en religiositeit is voor uw uiteenzetting wel degelijk relevant, zelfs meer dan uzelf tot hiertoe denkt. U tracht ‘het marxisme’ juist te redden van zijn m.i. religieuze inhoud door te wijzen op het feit dat volgens het marxisme er geen “transcendent (almachtig) wezen” werkzaam was. Het marxisme is natuurlijk atheïstisch – misschien wel tot uw spijt –, maar daarmee is nog niet zijn religieuze grondslag ontkend. Er bestaat namelijk ook – zoals u toegeeft, maar voor uw uiteenzetting irrelevant vindt – een atheïstische religiositeit.

Trouwens, is het niet mogelijk dat u nog steeds monotheïstisch denkt, of beter ‘voelt’? Waarom verdraait u anders het godsbewijs van Anselmus? Anselmus tracht toch juist aan te tonen dat wie denkt aan het meest volmaakte wezen, ook moet besluiten dat dit wezen bestaat (anders was het niet het meest volmaakte wezen, ‘omdat men dan aan iets volmakter kan denken’, namelijk een ook zo bestaand wezen). Als men het bestaan van god niet kan bewijzen, moet men wel besluiten dat hij niet bestaat, tenzij men terugvalt op een louter emotioneel aanvoelen van het bestaan van god,

ook al is het rationeel een absurd begrip. Aan gevoelens hoeft echter geen realiteit buiten die gevoelens te beantwoorden. Ti-ranniek, en dus erger, wordt het wanneer men louter op gevoelens en niet met redelijke argumenten, andere mensen probeert te dwingen. Het agnosticisme kan geen beroep doen op het godsbewijs van Anselmus van Canterbury.

Uw toch blijvend monotheïstisch denken blijkt ook uit een bewering die u mij ten onrechte in de schoenen schuift. Tot mijn verwondering schrijft u: “Op een enigszins verwarrende wijze doet mijn opponent ten slotte alsnog (!) – *dus blijkbaar toch wel (!) ondanks uw suggestie dat ik daartoe niet in staat ben* – een poging de religiositeit in Marx’ denken zichtbaar te maken: is in de geschiedenistheorie van Marx (en eveneens is die van Engels) niet alsnog een aan de christelijke religie ontleende heilshistorische dimensie werkzaam?” (zie punt 4) Het woord ‘christelijk’ valt nergens in mijn tekst. (Marx heeft wel een joods en protestantse achtergrond.) Mijn bewering is juist dat in het denken van Marx nog een religieuze, en niet een godsdienstige (!), laat staan een christelijke, tendens speelt. U blijft ondanks uw toegegeven omissie (‘weglating’) godsdienst en religie verwarren. U, als gewezen priester, verwacht nog steeds religie met christendom. Maar u heeft gelijk dat mijn repliek u verwacht, dat ze – voor u – verwarrend werkt, ook al is ze zelf niet verward.

Dialectisch materialisme en religiositeit

U vraagt me in uw inleiding “welke vooronderstellingen van de materialistische dialectiek religiositeit vooronderstellen dan wel tot gevolg hebben”. U stelt zelfs: “Indien deze vraag onbeantwoord blijft, komt in ieder geval dit argument ter afwijzing van het dialectisch materialisme, te vervallen.” Waarmee u mogelijks suggereert dat ik daartoe niet in staat ben. Merkwaardig genoeg geeft u onder punt ‘4. Geschiedenis en dialectiek’ daarop zelf reeds een gedeeltelijk positief antwoord. Om dit antwoord echter op een irrationele manier, want met drogredeneringen, opzij te schuiven. U geeft trouwens ook nog zelf toe dat ik een poging doe om die vraag – voor u enigszins verwarrende wijze – te beantwoorden.

Het dialectisch materialisme is religieus omdat het gelooft dat we hoe dan ook op weg zijn naar een briljante toekomst, waarin we onbekommerd zullen kunnen leven – zoals in de moederschoot waarin we onlosmakelijk verbonden waren met het heelal.

Religiositeit houdt ook in dat men zich onbezorgd kan overgeven aan alles wat er los van uw eigen inbreng, gebeurt. Al wat er plaatsvindt, werkt hoe dan ook ten goede. Men kan immers niet buiten de ‘onlosmakelijke verbondenheid met het heelal’ vallen. Het ‘heelal’ is het heilige, het heilbren-gende: ‘the wholly is the holy’.

Het religieuze achter het dialectisch materialisme is juist deze houding: ‘geef u over aan het ‘vanzelf’ aflopend ontwikkelings-proces’. Marx verdedigt de – door hem niet zo genoemde maar wel – impliciete dialectisch-materialistische stelling dat het kapitalisme noodzakelijk leidt naar een hogere, ‘socialistische’ maatschappijvorm. Daarnaast verdedigt hij een historisch-materialisme met als één van de basisstellingen: geen socialisme zonder kapitalisme. Het kapitalisme is zijns inziens noodzakelijk voor het scheppen van de productiemid-delen, die een hogere maatschappijvorm mogelijk maken. Dus in Marx’ denken is het kapitalisme historisch noodzakelijk en historisch voldoende voor het socialisme.

Nu, die stellingen zijn te betwijfelen. Ook al heeft Marx gelijk in zijn kritiek op het utopisch socialisme, dan nog lijkt hij mij teveel ‘religieus’ geloof te hechten aan de goede afloop van de ‘ontwikkeling’ van onze wereldwijde cultuur.

Door deze twijfel keer ik me ook tegen de ‘dogmatische’ handboeken van het ‘dialectisch materialisme’ die het denken van Marx en Engels te weinig kritisch benaderen.

Kritiek op Marx en Engels betekent niet dat men ze al ‘vooringenomen’ tegenspreekt. Kritiek betekent dat men hun argumenten voor sommige van hun beweringen onge-fundeerd vindt. Of om het kort samen te vatten: Marx hangt nog teveel vast aan Hegel en zijn dialectisch ontwikkelingsdenken.

Het dogmatisch dialectisch materialisme leert niet uit de geschiedenis. Dit blijkt ook uit het volgende.

Religiekritiek en dialectiek

"Met weinig zin voor dialectiek stelt Quintelier dat de (radicale) religiekritiek areligieus moet (!) zijn." (zie Lensink, punt 3). Met deze zin alleen al toont u aan dat voor u dialectisch denken religieus denken is (ook al tracht u dat met uw typerend religieuze – en dus ook godsdienstige – kronkelredeneringen te ontkennen).

Als het dialectisch denken neerkomt op het verzoenen van tegenstellingen, dan is het in feite religieus denken (waarin men ook de harmonie idealiseert en tegenstellingen al verzoenend wil wegwerken of verdoezen). Als een radicale kritiek op de religie ook religieus kan zijn, dan miskent men toch de tegenstellingen. Wat zou het achterliggende doel van een religieuze religiekritiek anders kunnen zijn, dan het redden van de religie?

Religieus denken is niet-kritisch denken, of zoals Marx stelde: "De kritiek van de religie is de vooropstelling van elke kritiek." Religieuze religiekritiek is dus een *contradictio in terminis*. Daarom dat religiekritiek ook areligieus moet zijn (Dit 'moeten' hangt dus niet van een instantie of iemand af, maar het is logisch zo! – en dit volgens een logica die verschilt van een hegeliaanse teleologica van de geschiedenis. Ook al stoot dit 'moeten' u tegen de borst en verwijt u me zwart-witdenken; ik wil echter niet wegzinken in het terminologisch moeras waar religieuze, alles verzoenende denkers zo in gespecialiseerd zijn en waardoor echte, werkzame kritiek onmogelijk wordt.)

Wat de dialectiek betreft, moet men een onderscheid maken tussen de dialectiek die grondverhoudingen tussen fenomenen tracht vast te stellen – die dus expliciet noodzakelijke voorwaarden en voldoende gronden van een fenomeen tracht te onderscheiden – en die door Plato als de kroon van de wetenschappen wordt beschouwd (zie *De Staat*, 534e), én de dialectiek zoals ze door Hegel als een vooruitgangdenken is opgevat (waarbij hij noodzakelijke voorwaarden en voldoende gronden duidelijk niet scherp van elkaar onderscheidt). In de mate dat het dialectisch materialisme dit soort ontwikkelingsdenken aanhangt – en dat doet het expliciet bij Engels –, is het religieus. Tegenover dialectiek in de

niet-Hegeliaanse betekenis sta ik dus niet afkerig. Het lijkt me niet onwaarschijnlijk dat voor u – als religieus denker – de 'materialistische (! G.Q.) dialectiek' meer is dan een 'dialectiek van de natuur', ja zelfs voor een materialistische denker als Friedrich Engels is de natuur noodzakelijk en voldoende voor de niet-natuur: bewustzijn en geest.

Religiekritiek en 'progressiviteit'

Mijn "radicale", areligieuze religiekritiek ontkent 'progressiviteit' die bestaat in een 'onbewuste en toevallige ontwikkeling' (Nietzsche), die los van menselijke, bewuste doelstellingen noodzakelijk op een 'natuurlijke' wijze verloopt. Een humanisme dat zo een 'vooruitgang' aanhangt is niet menselijk, want – ook volgens Marx en ondanks zijn 'dialectische' overgang tussen kapitalisme en socialisme (zie straks) – onderscheidt een mens zich van een dier, doordat de mens zich bewust, op voorhand ideëel doelen stelt (zie MEW. 23, p. 193). Deze onmenselijke, 'natuurlijke progressiviteit' is religieus, omdat men zich daarin onlosmakelijk verbonden met, en volstrekt bepaald door, het heelal voelt. Tussen deze 'progressiviteit' en een radicale religiekritiek bestaat een 'negatieve correlatie'. Radicale religiekritiek maakt deze 'progressiviteit' onmogelijk, maar maakt wel een bewuste, menselijke vooruitgang mogelijk: de verbetering van de menselijke levensomstandigheden wordt daarbij niet in de handen van een god of een 'natuurlijke ontwikkeling' gelegd.

Marx' religiositeit

'Leuk' is het om weten dat ik van Marx een karikatuur zou maken, als ik beweer dat hij 'het harmonie-ideaal van een maatschappij zonder strijd' nastreeft. Streeft Marx dan niet de klasseloze maatschappij na, waar gezien er geen klassen meer bestaan, ook geen klassenstrijd meer bestaat? Ja, dat geeft u zelf toe (onder punt 3). En is voor Marx deze klassenstrijd niet het fundament van elke andere strijd? Zodat wanneer de materiële voorwaarden voor het opheffen van de klassen zijn gegeven, er ook geen enkele reden meer is voor strijd. Het einddoel van de door Marx gestelde historische beweging is toch een religieus ideaal. Marx die een scherpe religie- en godsdienstkritiek geschreven heeft, zegt dat, voorzover

ik weet, letterlijk niet, maar men kan dat toch bijna niet anders interpreteren. U geeft zelf toe dat het – toch wel onbewust – 'nagestreefde harmonie-ideaal van de maatschappij zonder strijd' een christelijk, dus ook religieus ideaal is. Het lijkt me wel niet een specifiek christelijk, maar wel een algemeen religieus ideaal.

U citeert zelf uit *Die deutsche Ideologie* (1845-1846). Staat daarin niet ook het volgende? (zie MEW. 3, p. 33) De mensen zijn in een communistische maatschappij niet meer verplicht te arbeiden. De mensen moeten zich daar niet exclusief op bepaalde activiteiten toeleggen: de mensen zouden naargelang ze lust hebben de mogelijkheid hebben "'s morgens te jagen, 's middags te vissen, 's avonds veeteelt te bedrijven, na het eten kritiek te beoefenen (...) zonder ooit jager, visser, herder of criticus te worden". De mensen zijn dan niet meer verplicht om zelf door hun arbeid in hun levensonderhoud te voorzien. Het door het kapitalisme opgebouwde, en in het socialisme overgenomen, productieapparaat zorgt daarvoor. De mensen zijn van hun door de natuur opgedrongen productiedwang bevrijd. Is dat geen beschrijving van 'de harmonische maatschappij zonder strijd'? Elke arbeidsdeling, en bijgevolg elke klasse, is 'opgeheven', zodanig dat de arbeid louter vrijetijdsbesteding is geworden, iets waar de mensen zich nog mee bezighouden om zich niet te vervelen. Of zoals Marx het later in zijn *Kritik des Gothaer Programms* (1875) schrijft: "In een hogere fase van de communistische maatschappij, nadat de knechtende onderschikking van de individuen aan de arbeidsdeling, en daarmee ook de tegenstelling tussen geestelijke en lichamelijke arbeid verdwenen is; nadat de arbeid niet slechts middel om te leven, maar zelfs de eerste levensbehoefte geworden is; nadat met de algemene ontwikkeling van de individuen ook hun productiekrachten gegroeid zijn en alle bronnen van de coöperatieve rijkdom voller vloeien – eerst dan kan de enge burgerlijke rechtshorizont geheel overschreden worden en kan de maatschappij op haar vaandel schrijven: Ieder volgens zijn vermogens, voor ieder volgens zijn behoeften!" (MEW. 19, p. 21; in eigen vertaling) Dat is toch een "vredevolle idylle"! Dus bij Marx (en Engels) zijn wel degelijk zulk sterk utopische passages te vinden. De 'harmonische maatschappij zonder strijd' is – ook al gebruiken ze die term

niet – wel degelijk het resultaat van hun in de geschiedenis ontwaarde ‘werkelijke beweging’. U wijst terecht op de passage in *Die deutsche Ideologie* (MEW. 3, p. 35) waarbij Marx en/of Engels stellen dat communisme voor hen “niet een *toestand* is, die gerealiseerd moet worden, een *ideaal* waarnaar de werkelijkheid zich te richten heeft. We noemen communisme de *werkelijke* beweging die de huidige toestand opheft.” De huidige mensonwaardige toestand van de wereld moet zeker ‘opgeheven’ worden. Maar levert het kapitalisme daarvoor een historisch noodzakelijke, onmisbare bijdrage? Moeten wij, mensen, maar verder meedraaien in een productiewijze die het menselijke en andere leven bedreigt? In de – toch ongelegitimeerde – hoop dat daaruit ooit een menselijke, communistische maatschappij zal ontstaan? Leidt de ontwikkeling van de kapitalistische productiekrachten, de technologische ontwikkeling, wel naar het ‘socialisme’? Leidt ze niet eerder naar de ‘barbarij’? En: Is de ‘werkelijke beweging’ waarover Marx en Engels het hebben een door de mensen bewust en in de praktijk nastreven van een verbetering van de menselijke levensomstandigheden, of is de ‘werkelijke beweging’ een ongewild, toevallig bijkomend gegeven van de kapitalistische productiewijze, die hoe dan ook op weg is naar een verbetering van de menselijke levensomstandigheden?

De “teleologica” en dialectiek van het dialectisch materialisme

Voor Marx komt het socialisme historisch noodzakelijk voort uit het kapitalisme.

‘Historisch-noodzakelijk’ betekent toch wel dat het in de loop van de geschiedenis noodzakelijk heeft plaatsgevonden of zal plaatsvinden. Hoe kan u dan – ondanks uw voorafgaande bevestiging van Marx’ stelling – beweren: “Niettemin is daarmee niet geïmpliceerd dat de socialistische orde perse en dus ooit werkelijk wordt en daarmee gegarandeerd is, ...”? Marx en Engels geloofden zeker in de komst van het socialisme, het was voor hen historisch noodzakelijk en onvermijdelijk.

Voor mij is niet ‘elke’ gebeurtenis of toestand het effect van een onvoorwaardelijk werkzaam, i.c. mechanistisch (en/of finalistisch) automatisme. Mijn kritiek op het dialectisch materialisme is juist dat ze te

“Maar de kapitalistische productiewijze brengt met de onontkoombaarheid van een natuurproces haar eigen negatie voort.” (Marx)

veel van deze stelling uitgaat, dat voor haar het kapitalisme noodzakelijk in het socialisme moet overgaan. Lensink beweert: “dat het socialisme (historisch) noodzakelijk is, sluit niet uit dat het vooralsnog en op den lange duur alleen nog een (historische) mogelijkheid is” (onder punt 4). Wat een logische denkfout – een Hegel waardig! Historisch noodzakelijk houdt toch in dat de mogelijkheid zich noodzakelijk nog moet realiseren, of dat het zich noodzakelijk gerealiseerd heeft. Dat Marx zo dacht, blijkt bijvoorbeeld in *Das Kapital*, I in paragraaf 7 van hoofdstuk 24 met als paragraaftitel “*Geschichtliche Tendenz der kapitalistischen Akkumulation*”: “De uit de kapitalistische productiewijze voortvloeiende kapitalistische methode van toe-eigening, dus de kapitalistische particuliere eigendom, is de eerste negatie van de individuele, op eigen arbeid gebaseerde persoonlijke eigendom. *Maar de kapitalistische productie brengt met de onontkoombaarheid* [‘Notwendigkeit’ staat er in de Duitse tekst, G.Q.] *van een natuurproces haar eigen negatie voort*. Het is de negatie van de negatie. Deze herstelt niet de particuliere eigendom, maar wel de individuele eigendom op basis van de verworvenheden van het kapitalistische tijdperk: de coöperatie en het gemeenschappelijk bezit van de grond en van de door de arbeid zelf geproduceerde productiemiddelen.” (MEW. 23, p. 791; geciteerd naar de herziene Lipschitsvertaling, herziene druk (2010), p. 715; in de eerste druk (1972), p. 595-596; mijn cursivering en toevoeging)

Dus Marx gelooft wel in de vooruitgang, ja zelfs in een natuurwetenschappelijk noodzakelijk verloop van de geschiedenis met onvermijdelijke resultaten. Daarom dat Engels in zijn grafrede bij de dood van Marx hem wel degelijk beschouwt als de Darwin van de menselijke geschiedenis: “Zoals Darwin de wet van de ontwikkeling van de organische natuur ontdekte, zo ontdekte Marx de ontwikkelingswet van de menselijke geschiedenis” (zie MEW. 19, p. 335).

Getuigt uw dialectische denkfout – de verwisseling van ‘noodzaak’ en ‘mogelijkheid’

– niet van uw onvermogen om met kritiek om te gaan? Ook al ontkent de geschiedenis (voorlopig) de transitiestellingen van Marx, dan past u hegeliaans-dialectisch die stellingen aan, zodanig dat de heilige Marx niet van zijn voetstuk valt. Of nog beter: u laat Marx vallen om uw karikaturale Marx te redden.

Het dogmatisch dialectisch materialisme is het ‘stalinistisch handboek dialectisch materialisme’ – dat u op een hegeliaanse wijze aanpast – waarbij men elke zelfkritische reflectie over een bewering afwijst, omdat die bewering nu eenmaal in het handboek staat, en bijgevolg ‘absoluut’ is.

Om het toch nog eens duidelijk te stellen: wanneer marxisme betekent dat men elke bewering van Marx als absoluut waar moet beschouwen, ben ik geen marxist; als men echter onder marxisme verstaat dat men Marx nog een scherp, zelfkritisch denker vindt, waarmee het nu nog steeds de moeite waard is, zich rechtstreeks via zijn teksten te confronteren, dan ben ik wel een marxist. Marx is meer dan het handboek ‘marxisme’ of ‘dialectisch materialisme’.

Nogmaals een ‘welgemeende’ dank

U bent gespecialiseerd in het – ook al is het niet bewust – verdraaien van woorden van mensen. U legt mensen beweringen in de mond, die ze nooit geuit hebben. Ik vraag me af waar u in mijn teksten, naast hierboven reeds geciteerde loze beweringen, uitdrukkingen vindt zoals: “Kortweg(!), het dialectisch materialisme is, indien ik hem goed begrijp(!), een afgesloten, van de historische ontwikkeling geabstraheerde dogmatiek.” (mijn gecursibeerde toevoegingen)

Het dialectisch materialisme is een visie op de menselijke werkelijkheid en geschiedenis, waarvan de kernstellingen onwaar zijn (gebleken). Wie aan deze stellingen nog vasthoudt, is dogmatisch, d.w.z. wel kritisch tegen anderen, maar niet tegen zichzelf. Het ‘dialectisch materialisme’ is dogmatisch geworden. Het was in het begin een kritische interpretatie van de geschiedenis, die echter zich gefalsifieerd heeft.

Als ik het dialectisch materialisme aanduidt als ‘een dogmatische interpretatie van Marx’ denken’, dan is dit toch niet in

overeenstemming met het 'heersende, vigerende en courante denken'. Dit courante denken stelt toch dat Marx zelf dogmatisch denkt.

Rechts heeft niet het monopolie van kritiek op Marx. Er is ook een linkse kritiek op Marx mogelijk én nodig. Zo een linkse kritiek neemt Marx' denken juist serieus. Ze vindt de teksten van Marx nog zo belangrijk dat men er zich grondig mee confronteert. Let wel, het gaat hier over de geschriften van Marx en niet over het handboek 'marxisme' of 'dialectisch materialisme'.

Als het marxisme enkel het dogmatisch dialectisch materialisme is, dan ben ik geen marxist. Maar Marx is gelukkig meer dan dat!

U verwijt me dat ik karikaturaal denk, maar u ziet de balk niet in uw eigen ogen (om het citaat uit het Nieuwe Testament gedeeltelijk aan te halen). Ik zou van Marx een karikatuur maken – wat ik dus, gezien het boven gestelde, sterk betwijfel –, maar u maakt zelf van mijn korte repliek een karikatuur.

Het is goed te vernemen dat u een bepaalde interpretatie van het marxisme afwijst, namelijk een interpretatie die ik u blijkbaar ten onrechte in de schoenen schuif. Maar was dit wel ten onrechte?

Het is natuurlijk eveneens 'goed' om weten dat mijn beweringen 'ongerijmd', 'absurd', 'ridicuul' en 'onkritisch' zijn. (Wie heilige huisjes afbreekt, wordt door de heilige als een duivel voorgesteld.) Zulke uitspraken getuigen echter van een houding waarbij men de tegenstander niet au serieux neemt, maar hem tracht ongegrond belachelijk te maken. Dit kan men enkel als dogmatisch en onzelfkritisch bestempelen. Voor zo'n dogmatisch 'religieus dialectisch materialisme' pas ik. Religieus denken kan niet met echte tegenstellingen omgaan. Verlichting klaart de duisternis op: ze is op de eerste plaats kritiek op opvattingen en gewoontes die mensen in de duisternis houden. Godsdienst en religie – en in de mate dat het religieus is (wat het volgens mij ook noodzakelijk is) –, ook het dialectisch materialisme – behoren tot deze opvattingen en gewoontes.

Hartelijke (met een r!) groeten,

Guy Quintelier

Noot:

¹ Met mijn blijkbaar ongelukkig geformuleerde uitdrukking 'impliciet naar voren komt', bedoelde ik: 'voor mij komt dit in uw tekst zo naar voren, ook al staat het er niet zo expliciet in vermeld'. Ik lees in uw tekst dus een pleidooi voor de religiositeit van het dialectisch materialisme, ook al thematiseert u dat in uw tekst niet expliciet.